

Азман Х. Організаційно-дидактичні засади формування моральних цінностей в шкільній освіті (на прикладі Ізраїлю). *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 7. С. 7-14. DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i7-001

Azman Ch. Orhanizatsiino-dydaktychni zasady formuvannia moralnykh tsinnosti v shkilnii osviti (na prykladі Izrailiu) [Organizational and didactic foundations of the formation of moral values in school education (on the example of Israel)]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2023. Vol. 11, No 7. S. 7-14. DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i7-001

УДК 373.5.015.31:17.022.1(569.4)

DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i7-001

Ханна АЗМАН

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-9035-9022>

770channa@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ (НА ПРИКЛАДІ ІЗРАЇЛЮ)

Анотація. У статті подано обґрунтування актуальності проблеми формування моральних цінностей зростаючого покоління (школярів) у контексті становлення життєво важливих компетентностей. Зазначено на потребі розвитку моральних якостей в аспекті особистісної і соціальної компетентності (за «Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning») та взаємозв'язку із дотриманням моральних цінностей у власній діяльності. Розкрито причину обрання за приклад досвіду реалізації досліджуваного процесу в Ізраїлі. Мета роботи полягала у здійсненні теоретичного вивчення специфіки формування моральних цінностей в шкільній освіті Ізраїлю та визначенні організаційно-дидактичних засад цього процесу; проведенні системного аналізу науково-джерельної бази й узагальненні наукових позицій та прогресивних ідей для розробки авторської концепції та створення (в подальшому) моделі формування моральних цінностей в учнів закладів загальної середньої освіти України. У ході дослідження використано комплекс теоретичних методів: огляд тематичної науково-джерельної бази, аналіз, синтез, конкретизація, узагальнення та систематизація виокремлених наукових положень для розробки авторської концепції презентованого дослідження. Проведене вивчення результатів проаналізованих досліджень дало підстави з'ясувати сутність формування моральних цінностей у шкільній освіті Ізраїлю та основні структурні компоненти, які складають організаційно-дидактичні засади цього процесу: освітній процес → роль педагогів → підходи → педагогічний інструментарій. Розкрито їх взаємозв'язок і взаємозалежність у формуванні моральних цінностей у шкільній освіті, що склало основу авторської концепції. Таким чином доведено потребу інтеграції елементів досвіду шкільної освіти Ізраїлю щодо формування моральних цінностей учнів у вітчизняну систему освіти. У перспективі буде розробка моделі формування моральних цінностей на взірцях шкільної освіти Ізраїлю та її впровадження в освітню систему закладів загальної середньої освіти України.

Ключові слова: моральні цінності; шкільна освіта; Ізраїль; організаційно-дидактичні засади; освітній процес; роль педагогів; підходи; педагогічний інструментарій.

Channa AZMAN

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0001-9035-9022>

770channa@gmail.com

ORGANIZATIONAL AND DIDACTIC FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF MORAL VALUES IN SCHOOL EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF ISRAEL)

Abstract. The article provides a rationale for the relevance of the problem of forming moral values of the growing generation (schoolchildren) in the context of the development of vital competencies. It is indicated on the need for the development of moral qualities in the aspect of personal and social competence (by "Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning") and the relationship with the observance of moral values in one's own activities. The reason for choosing the experience of implementing the studied process in Israel as an example is disclosed. The purpose of the work was to carry out a theoretical study of the specifics of the formation of moral values in school education in Israel and to determine the organizational and didactic foundations of this process; conducting a systematic analysis of the scientific-source base and summarizing scientific positions and progressive ideas for the development of the author's concept and the creation (in the future) of a model of the formation of moral values in students of general secondary education institutions of Ukraine. In the course of the research, a set of theoretical methods was used: review of the thematic scientific source base, analysis, synthesis, concretization, generalization and systematization of selected scientific provisions for the development of the author's concept of the presented research. The study of the results of the analyzed studies has given grounds to clarify the essence of the formation of moral values in school education in Israel and the main structural components that make up the organisational and didactic foundations of this process: educational process → role of teachers → approaches → pedagogical tools. Their relationship and interdependence in the formation of moral values in school education, which formed the basis of the author's concept, is revealed. Thus, the need to integrate elements of Israel's school education experience to form the moral values of students into the national education system has been proved. In the future, there will be the development of a model of the formation of moral values based on the example of school education in Israel and its implementation in the educational system of general secondary education institutions of Ukraine.

Key words: moral values; school education; Israel; organizational and didactic foundations; the educational process; the role of teachers; approaches; pedagogical tools.

Постановка проблеми. Розвиток демократичного суспільства, характеризується, передусім, становленням і зростанням особистості нової генерації, формуванням низки життєво важливих компетентностей. Відповідно до «Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning»

чільне місце відводиться саме особистісній і соціальній компетентностям (personal, social competence), оскільки кожен і кожна мають оволодіти навичками спілкування в соціумі, здатністю співпрацювати з іншими, виявляти співпереживання [4]. Формування зазначених компетентностей базується на ціннісному ставленні до середовища власного перебування, яке є різноаспектним, та культивуванні чеснот щодо оточення (чесності, поваги до інших, справедливості, стійкості, впевненості та ін.). Окреслене трактується як завдання морального виховання, тобто становлення життєво важливих компетентностей доцільно розглядати в контексті розвитку моральних якостей особистості. Останнє має пряму залежність стосовно дотримання низки моральних стандартів, норм, правил, що сумарно складають моральні цінності, які стають особистісними орієнтирами поведінки в результаті власної діяльності і здобуття життєвого досвіду. Саме для того, «щоб підвищити стійкість і протистояти зростаючим рівням невизначеності .., майбутні покоління мають розвинути сильні особистісні ... навички», що сприятиме їх успішному особистісному зростанню та суспільно-громадському життю і побудові кар'єри як зауважено в «Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning» [15]. Вагома роль при цьому належить становленню міжособистісної взаємодії, що доцільно розглядати як формування соціальної компетентності. Отже, досліджуваний феномен – формування моральних цінностей особистості перебуває в площині комплексу життєво важливих компетентностей, що підкреслює актуальність його вивчення.

Головні акценти науковці (С. Cefai, P. A. Bartolo, V. Cavioni, P. Downes) ставлять на питанні підготовки зростаючого покоління до життя в нових реаліях, оскільки більшість дітей, які сьогодні вступають до початкової школи, мають оволодіти тими навичками і компетентностями, що забезпечать підвищення рівня моралі та емоційного комфорту в соціумі [2]. Акцентуючи увагу на формуванні життєвих навичок відповідно до потреб 21-го століття, Н. Siarova, D. Sternadel, R. Mašidlauskaitė підкреслили значення «фундаментальної ролі емоцій і стосунків» у ході академічного навчання, а також наукові докази того, що «соціально-моральна та емоційна освіта сприяють ефективності академічного навчання» [22]. Таким чином сповідування цінності людської гідності та прав, дотримання норм моралі у поведінці з іншими, вияви поваги до культурної відмінності, становлення моральної самосвідомості є пріоритетними маркерами у формуванні нової генерації, яка нині навчається в школі. У зв'язку з цим важливо забезпечити успішність формування моральних цінностей в освітній системі закладів загальної середньої освіти України.

Дослідницьке питання полягає в тому, яким чином має бути організований зазначений процес, який дидактичний функціонал сприятиме досягненню його високоякісності, тобто у визначенні організаційно-дидактичних засад. Зважаючи на те, що Ізраїль – країна, яка знаходиться тривалий час в стані культурного мілітаризму, досвід формування моральних цінностей в її шкільній системі стане доречним для застосування в освіті української держави, яка наразі перебуває у воєнному стані та чекає на реформування освіти в післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сутності моральних цінностей, специфіки їх формування на різних стадіях онтогенезу людини перебувають у полі дослідження багатьох науковців [7; 9; 10; 12; 13; 19; 21].

Зокрема, ізраїльський учений А. Sarid підкреслив, що освіта має фундаменталізуватися на основних загальнолюдських цінностях [19]. У його наукових розробках у співпраці з D. Goldman зауважено на потребі теоретичного розуміння мотивів моральної поведінки, які виступають спонуками і стимулюють особистість «діяти як агента змін» [21]. На думку цих науковців така діяльність зумовлена чіткими мотиваційними цінностями, з-поміж яких і моральні, та компетенціями, які формуються з розширенням морального досвіду кожної людини [21].

Як стверджував J. Glanz, мораль має справу з системою цінностей, яка лежить в основі морально-етичної поведінки [7]. При цьому моральний імператив виступає тим законом, що регулює поведінку відповідно до встановлених моральних норм і правил, надаючи їй оцінного визначення. Якщо поведінка людини «послідовно базується на позиціях дотримання справедливості, на визнанні рівності для всіх людей», то вона є моральною, оскільки ґрунтується на моральних цінностях [7].

Саме моральні цінності є одними з фундаментальних, визнання і дотримання їх становить моральну основу існування держави Ізраїль, підкреслили Е. Halperin і D. Bar-Tal [10]. Своєю чергою це ставить акценти на розвитку демократії і демократичних цінностей в ізраїльській системі освіти, що виступає ознакою прогресивності суспільства і прямо відбивається на формуванні свідомості молодого покоління [10]. Як зауважили В. Gurstein і D. Schwartz, сучасна освіта має ґрунтуватися на передачі моральних цінностей, оскільки «Закон про обов'язкову освіту 1949 року стверджує, що держава повинна надати кожній дитині в Ізраїлі освіту однакового рівня (Compulsory Education Law, 5709-1949)» [9]. Основою шкільної системи є принцип рівності і побудова освітнього простору на засадах моралі, що формально адаптовано до унікальних потреб різних груп населення в Ізраїлі [9].

Таким чином, формування моральних цінностей зростаючої особистості відбувається у взаємодії з іншими, у системі міжлюдських стосунків, що безпосередньо впливає на розвиток

ставлення до самої себе. Водночас, моральні цінності виконують функцію регулятора поведінки людини в соціумі і поступово переходять у площину особистісних (L. Lokhvytska, A. Rozsokha, C. Azman) [12; 13]. Фактично цим і пояснюється зв'язок моральних цінностей із формуванням особистісної і соціальної компетентностей, що є важливим завданням сучасності. Основна ціль, яка при цьому ставиться, – це накопичення досвіду морального поведіння, що забезпечує спрямованість моральної самосвідомості особистості до самореалізації і самовдосконалення.

Досліджуються також і питання суміжних понять, зокрема, моральне виховання, моральне зростання, моральна освіта тощо у контексті порушеного для вивчення феномену [3; 11; 14; 16; 18; 20].

Так, A. Sarid детально розкрив особливості і стан морального виховання в ізраїльській системі формальної освіти, зважаючи на сучасний стан моральної кризи, яка побутує в деяких країнах [20]. Фактично саме це соціальне явище слугувало впровадженню програм моральної освіти, які були відсутніми впродовж другої половини XX століття. A. Sarid схарактеризував чотири основні підходи у моральному вихованні: 1) підхід «морального судження», що ґрунтується на відповідних стадіях розвитку моральної свідомості особистості; 2) «гіднісний» підхід, що вміщує такі три аспекти – *комунітарний*, коли вирішальну роль у формуванні цінностей відіграє соціальна спільнота, *феміністичний*, що фокусується на становленні міжособистісних взаємин на основі турботи та взаєморозуміння і *автентичний*, що базується на автентичному вираженні моральних переконань чи моральних уподобань; 3) постмодерністський підхід, що сприяє позбавленню від пригнічення людей і визнання різноманітності; 4) критичний підхід, який забезпечує звільнення особистості від тиску на неї як кінцеву мету освітнього процесу [20]. Проте він не надавав переваги якомусь одному з них, а навпаки – підкреслив їх «ідеальність», зауваживши на тому, що існують інтегративні підходи, які вміщують різні компоненти, якими вирізнялися вище перераховані підходи. Передусім, за вченням A. Sarid, варто зосередитися на тих, які складають «структурне концептуальне ядро морального виховання»: «автономія (включаючи моральне судження і моральну мотивацію), емпатія і турбота, вибір, самореалізація (або самоствердження), розвиток автентичної ідентичності, соціальна критика і діалог» [20].

У здійсненому огляді «Морального виховання в ізраїльській навчальній програмі» A. Sarid зауважив, що для усунення явища моральної кризи Міністерство освіти Ізраїлю ввело в шкільну систему спеціально призначені програми (уроки, предмети), зокрема: «Навички життя», «Мафтеах Халев» («Ключ до серця»), «Ізраїльська традиція та культура», спрямовані на підвищення моральної вихованості учнів, які додані до основної навчальної програми. У ході реалізації цих програм акцентується увага на формуванні в школярів навичок моральної поведінки [20]. За аналізом ученого, більшість програм моральної освіти в Ізраїлі ґрунтуються на застосуванні «гіднісного» підходу, зокрема, комунітарного, покликаного прищепити учням єврейсько-ізраїльські цінності, враховуючи національну спадщину і традиції [20].

Згодом A. Sarid запропонував впровадження дилематичного підходу, «як реалізації “добра”, задуманого в термінах конкуруючих основних цінностей» [18]. Дилематичний підхід, на думку вченого, має забезпечити вироблення вміння до встановлення справедливості, розвинути здатність до етичного саморозуміння особистості. Цей підхід є інноваційний поглядом у моральній освіті, оскільки презентований для наукової спільноти лише в 2021 р. [18].

У дослідженні групи науковців (M. A. Heng, I. Blau, G. W. Fulmer, X. Bi, A. Pereira) вивчалася специфіка організації морального виховання на основі впровадження спеціальних програм, зокрема питання об'єднання ізраїльських підлітків відповідно до таких трьох кластерів цілей: «орієнтація на себе, орієнтація на іншого та орієнтація на себе та іншого» [11]. Зафіксовані результати виявили, що в пріоритеті були «орієнтовані на себе та інших», тобто учні діяли за моральним принципом: «Стався до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе», потім йшли «орієнтовані на себе» і найменша кількість «орієнтовані на іншого» [11]. Зазначене окреслює значеннєвість організації освітнього середовища, наповненого моральним змістом.

Один із прикладів опанування ізраїльської навчальної програми із сегментами морального наповнення, що за мету мали вплив на характер стосунків учнів середньої школи, презентовано в науковій роботі M. Reingold [16]. Доведено, що ефективним є застосування морально складних оповідань і текстів ізраїльського суспільства, які сприяють формуванню міцних морально-емоційних зв'язків, основу яких складає комплаєнс моральним нормам і моральним принципам [16]. Дієвим методом морального виховання, зокрема щодо розв'язування моральних дилем, D. Maser вбачає застосування моральних ігор під час вивчення учнями різних предметів [14].

Особливості морального виховання ізраїльської освіти у минулому і нинішньому столітті стали предметом наукового вивчення B. Chazan [3]. Учений наголошує, що тема моралі, а саме формування моральних знань та моральних цінностей, розвиток навичок моральної поведінки і пов'язаних з цією проблематикою аспектів є центральною ареною для роздумів теоретиків і практиків освіти в усьому світі. Він аргументує, що з давніх часів і до теперішніх днів існує тісний зв'язок між освітою і

формуванням моральних основ особистості: її моральних уявлень, моральних почуттів, моральної поведінки, що визначають, чи є вона насправді доброю / моральною [3]. Якщо 20-те століття було сповнене драматизмом у застосуванні різноманітних підходів до морального виховання, їх реалізації та рефлексії щодо результативності, то 21-ше стало виявом недоліків цього процесу, що підкреслює нагальну потребу в дієвому моральному вихованні та «моральному способі життя» кожного громадянина, наголосив В. Chazan [3]. Висновуванням зазначеного є посилення в освіті такого важливого складника як моральне виховання, кінцева мета якого – щасливе життя в соціумі.

Варто зосередитися на тих чинниках, які сприяють моральному вихованню загалом і формуванню моральних цінностей особистості зокрема. Здійснення процесу формування моральних цінностей в освітньому процесі школи має пряму залежність від вчительського контингенту, від дотримання ним етичного кодексу спілкування і поведінки в шкільному середовищі (з учнями, колегами, батьками, представниками громадськості) [1; 6; 17]. На думку Y. Fisher, лише педагог, який вирізняється розвитком у нього «триконцентричного кола» цінностей: особистісних, соціальних та загальнолюдських, здатен здійснювати процес формування моральних цінностей в інших. Проведене R. Reingold, L. Baratz і С. Abuhatzira дослідження розкрило ставлення вчителів до концепції становлення в учнів моральної поведінки як результату засвоєння ними моральних цінностей [17]. Водночас науковці з'ясували і такий важливий факт як власне усвідомлення вчителями сутності морального поведінки в освітньому просторі.

На думку L. Baratz, освітній процес має бути організований у такий спосіб, щоб впливати і на формування моральної стійкості вчителів, особливо вчителів-стажистів [1]. Передусім дослідник спирався на з'ясування концептуалізації вчителями поняття моральної стійкості та психологічних механізмів, які сприяють розвитку морального фундаменту, що забезпечує створення цієї стійкості. У зв'язку із зазначеним, L. Baratz наголосив, що основоположними у розвитку моральної стійкості є «когнітивні та емпіричні процеси, а не лише теоретичне вивчення основ моралі» [1]. Побудова морально стійкими педагогами сприятливого освітнього середовища дозволить учням використовувати «власні внутрішні ресурси для подолання подій, які вимагають психічної стійкості і, таким чином, служать розвитку моральної стійкості» [1].

Визначення результативності досягнень в шкільній освіті Ізраїлю викладено в посібнику «Guidelines to Revise the System of Education Indicators in Israel: Summary, Conclusions and Recommendations», у якому зазначені як індикатори ціннісної орієнтації, так і показники якості вчителів, що є суголосним до порушеної наукової проблеми [8]. Наголошується, що більшість цілей освітньої системи мають бути пов'язані саме ціннісно-орієнтованими сенсами: моральна спрямованість поведінки, розвиток емоційної сфери, становлення взаємин з довкіллям, виховання позитивних рис характеру тощо. Отже, пріоритетними питаннями сьогоденної освітньої політики мають бути не лише академічні досягнення учнів, а їхнє особистісне зростання, здатність до успішного проживання в соціумі, як зазначено в аналітичному огляді «Educating for a Society of Culture and Knowledge: Changes in the 21st Century and their Educational Implications: Executive Summary» [5]. Це пояснюється тим, що в Ізраїлі виявляються великі відмінності в культурному розмаїтті та діапазоні цінностей, а також у нерівності можливостей, що своєю чергою потребує особливої уваги при підготовці та реалізації таких програм у сфері освіти, що ґрунтуються на визнанні гідності кожної людини.

Це ставить завдання, як підкреслено А. R. Weinreb, для пошуку нових педагогічних шляхів задля поліпшення освітнього процесу в Ізраїлі і безпосередньо у налагодженні інституційних партнерств щодо здійснення моральної освіти [24]. Попри наявний досвід проведення освітніх реформ в Ізраїлі, на увагу заслуговують розробки нових концепцій, і насамперед тих, які готують людину до життя в соціумі, зауважив А. Volansky [23]. У зв'язку із зазначеним актуалізується питання морального виховання і посилюється науковий дискурс стосовно підвищення його якості.

Мета дослідження. На підставі врахування зазначеної вище наукової аргументації мета статті окреслюється так: здійснення теоретичного дослідження специфіки формування моральних цінностей в шкільній освіті Ізраїлю та визначення організаційно-дидактичних засад цього процесу; проведення системного аналізу й узагальнення наукових позицій та прогресивних ідей щодо вивчення досвіду роботи в шкільній освіті Ізраїлю для розробки авторської концепції та створення (в перспективі) моделі формування моральних цінностей в учнів закладів загальної середньої освіти України.

Методи дослідження. Для проведення наукового дослідження застосовувався комплекс теоретичних методів, зокрема: у ході виокремлення наукової проблеми щодо формування моральних цінностей у шкільній освіті Ізраїлю і з'ясування її методологічного підґрунтя – огляд тематичних літературних джерел, їх аналіз та синтез; під час вивчення і осмислення досліджуваного феномену – конкретизація та узагальнення результатів опрацьованої науково-джерельної бази; для опису основних дослідницьких позицій стосовно організаційно-дидактичних засад зазначеного процесу –

систематизація наукових положень та пропонованих ідей у контексті тематики презентованого дослідження для розробки авторської концепції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене вивчення результатів пропонованих вище досліджень на основі застосування системного аналізу, здійснене узагальнення виокремлених наукових позицій та описаних в науковій літературі прогресивних ідей стосовно досвіду роботи шкільної освіти в Ізраїлі дали підстави з'ясувати сутність формування моральних цінностей та його основні структурні компоненти. Вважаємо, що останні складають організаційно-дидактичні засади цього процесу, зокрема: вдале проєктування освітнього процесу, визначення ролі педагога, застосування дієвого підходу та добір ефективного педагогічного інструментарію. Всі структурні компоненти мають взаємозв'язок і взаємозалежність один з одним, тому брак якогось з них негативно відбиватиметься на формуванні моральних цінностей у шкільній освіті. Наочно це можна відобразити у вигляді схеми (див. Рис. 1.).

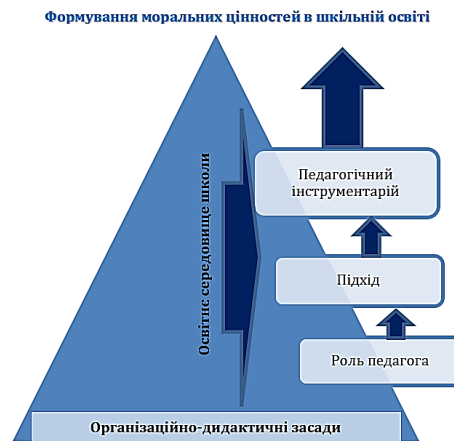

Рис. 1. Орієнтовна схема структурних компонентів процесу формування моральних цінностей в шкільній освіті

Послугуючись здійсненим систематичним оглядом результатів наукових досліджень щодо особливостей формування моральних цінностей в шкільній освіті Ізраїлю подаємо авторський системний аналіз (концепцію), що вміщує послідовність дій зазначеного феномену та чітке виокремлення структурних елементів його організаційно-дидактичних засад.

Проектування освітнього процесу

Постулюючи наукові ідеї ізраїльських учених [11; 16; 20], для формування моральних цінностей в шкільній освіті, перш за все, мають бути розроблені парціальні програми з морального виховання, реалізація завдань яких відбуватиметься наскрізно в освітньому середовищі (під час навчальних занять, дозвілєвої діяльності учнів та ін.). Як справедливо зазначали М. А. Heng, I. Blau, G. W. Fulmer, X. Bi, A. Pereira, для цього має бути так організоване шкільне життя, щоб учні (підлітки) усвідомлювали мету моральної діяльності [11]. У зв'язку із зазначеним освітній простір має бути наповнений відповідним моральним контекстом, але без зайвого примусу, і жодного тиску на особистість.

Роль педагога у формуванні моральних цінностей

Особистість вчителя, його професійна етика накладають безпосередній відбиток на формування в учнів моральних цінностей [1; 6; 17]. У розумінні Y. Fisher, компоненти, що представляють професійний кодекс етики вчителя, варто розглядати у формі трикутника, що вміщує такі елементи: надійність, чесність і порядність [6]. Зазначені моральні якості сприятимуть формуванню моральної стійкості педагога, особливо це стосується вчителів-початківців [1]. Педагог зі сформованими моральними поглядами і моральними переконаннями буде здатним дібрати відповідні технологічні засоби (підхід, форми організації, систему методів і прийомів), які забезпечать ефективність у формуванні моральних цінностей учнів. Задля цього вчителі мають глибоко розуміти концепцію морального виховання і особливості формування моральних цінностей у своїх учнів, що безпосередньо відображатиметься на їхній моральній поведінці, що по факту відповідає «цінностям і нормам державної шкільної системи» [17]. Тобто у спільній діяльності разом з вихованцями підводити їх до умовисновків у процесі розв'язування моральних дилем, ситуацій морального змісту, але без повчань. Доречним є постулат А. Sarid (2012), який характеризує критичний підхід у моральному вихованні, зауважував на потребі визнання основних прав як учителів, так і учнів, які є суб'єктами освітнього процесу [20]. Своєю чергою це сприятиме відкритості й егалітарності суспільства, у якому визнаються свобода і повага до кожної особистості.

Застосування дієвого підходу

Спираючись на наукові позиції, висловлені А. Сарид (2012), саме «гіднісний» підхід у моральному вихованні передбачає врахування неповторності й індивідуальності кожної особистості, прийняття до уваги особливостей її розвитку, тобто спирається на конкретний зміст у процесі морального зростання [20]. Гідність виступає однією з чеснот, продукує уявлення про моральні цінності, є виявом сформованості моральної самосвідомості особистості. У зв'язку із зазначеним вважаємо, що дієвим підходом у моральному вихованні має стати аксіологічний підхід, що ґрунтується на визнанні особистістю моральних цінностей, прийнятих у суспільстві, їх прийнятті й усвідомленні та неухильному дотриманні.

Добір ефективного педагогічного інструментарію

Значення застосування ефективного дидактичного підґрунтя, зокрема: словесних методів у формуванні моральних взаємин у шкільному середовищі розкрито в дослідженні М. Рейголд [16]; моральної гри у становленні особистості загалом і її моральному зростанні в тому числі – в науковому доробку Д. Масер [14]. Отже, маємо зосередитися на доборі такого педагогічного інструментарію, який би забезпечив зростання рівня сформованості моральних цінностей в шкільній освіті.

Викладені положення, які окреслюють організаційно-дидактичні засади формування моральних цінностей в шкільній освіті, покладені в основу авторської концепції із врахуванням змісту морального виховання учнів, вибором ефективних методів, прийомів і засобів та конструюванням доцільних форм організації цього процесу. Її деталізована розробка є пріоритетним завданням подальшого наукового пошуку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, поставлена мета повністю виконана: на основі аналізу останніх тематичних дослідницьких розвідок з'ясована сутність моральних цінностей стосовно таких важливих компетентностей як особистісна і соціальна; розкрита специфіка формування моральних цінностей, яка характерна для шкільної освіти в Ізраїлі; визначені основні чинники зазначеного феномену: місце і вплив вчителів, застосування методичного інструментарію. Це дало підстави для структурування організаційно-дидактичних засад цього процесу і виокремлення таких його компонентів: *освітній процес, роль педагогів, підходи, педагогічний інструментарій*, що фактично складають авторську концепцію.

Отже, інтеграція елементів досвіду ізраїльської шкільної освіти щодо організації освітнього процесу з формування моральних цінностей учнів в українську є виразно окресленою, оскільки має низку науково доведених фактів. Ґрунтуючись на реалізації відповідних навчальних програм, що своїм змістом мають моральне виховання, формування моральних цінностей в шкільній системі Ізраїлю носить не спорадичний, а систематичний і цілеспрямований характер, результативність яких визначається за шкалою спеціально розроблених показників у методичних рекомендаціях, що діють в країні.

Перспективи подальшої наукової роботи вбачаються в розробці моделі формування моральних цінностей на взірцях шкільної освіти Ізраїлю та її впровадженні (з подальшим визначенням ефективності) в освітню систему закладів загальної середньої освіти України.

Список використаних джерел

1. Baratz L. Israeli teacher trainees' perceptions of the term moral resilience. *Journal for Multicultural Education*. 2015. Vol. 9, Issue 3. P. 193–206. URL: <https://doi.org/10.1108/JME-12-2014-0041>
2. Cefai C., Bartolo P. A., Cavioni V., Downes P. *Strengthening Social and Emotional Education as a core curricular area across the EU: A review of the International Evidence*. NESET II report. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2018. 142 p. URL: <https://doi.org/10.2766/664439>
3. Chazan B. *Principles and Pedagogies in Jewish Education*. Palgrave Macmillan Cham : Springer Nature Switzerland AG., 2022. 103 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83925-3>
4. Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for LifeLong Learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*. 2018. 13 p. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7)
5. *Educating for a Society of Culture and Knowledge: Changes in the 21st Century and their Implications* / Eds. O. Brandes & E. Strauss. Jerusalem : The Israel Academy of Sciences and Humanities, 2013. 64 p. URL: <http://yozma.mpage.co.il/SystemFiles/23178.pdf>
6. Fisher Y. Exploration of values: Israeli teachers' professional ethics. *Social Psychology of Education*. 2013. Vol. 16. P. 297–315. URL: <https://doi.org/10.1007/s11218-013-9211-0>
7. Glanz J. *The Ethics of Exclusion: Pedagogical, Curricular, Leadership, and Moral Imperatives for Inclusive Practice in Jewish Schools*: monograph. New York : Yeshiva University, 2007. 49 p. URL: https://www.yu.edu/sites/default/files/legacy/uploadedFiles/Academics/Graduate/Azrieli_Graduate_School/Research_and_Publications/Glanz%20EDITED.pdf
8. *Guidelines to Revise the System of Education Indicators in Israel: Summary, Conclusions and Recommendations* / Eds. M. Justman, G. Bukobza, By the Committee to Revise the System of Education Indicators in Israel. Jerusalem : Israel Academy of Sciences and Humanities, 2010. 69 p. URL: <http://yozma.mpage.co.il/SystemFiles/23161.pdf>

9. Gurstein B., Schwartz D. Unique Schools in Israel. *Education and Law* / Eds. D. Schwartz, D. Galily & B. Gurstein. Publishing Complex UNWE Sofia, 2019. P. 100–121.
10. Halperin E., Bar-Tal D. Democratic Values and Education for Democracy in the State of Israel. *Democracy and Security*. 2006. Vol. 2, Issue 2. P. 169–200. URL: <https://doi.org/10.1080/17419160600954441>
11. Heng M. A., Blau I., Fulmer G. W., Bi X., Pereira A. (2017). Adolescents finding purpose: Comparing purpose and life satisfaction in the context of Singaporean and Israeli moral education. *Journal of Moral Education*. 2017. Vol. 46, Issue 3: Youth purpose around the world. P. 308–322. URL: <https://doi.org/10.1080/03057240.2017.1345724>
12. Lohvytska L., Rozsokha A., Azman C. Can Moral Values be Formed without Influencing the Development of an Individual's Worldview? *Philosophy and Cosmology*. 2022. Vol. 28. P. 73–92. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/28/7>
13. Lohvytska L., Rozsokha A., Azman C. Nature of Moral Philosophy in the Human Universe: Retrospective Analysis and Modern Paradigms. *Philosophy and Cosmology*. 2021. Vol. 26. P. 100–113. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/26/8>
14. Macer D. R. J. *Moral games for teaching bioethics*. University of Haifa (Israel). International Centre for Health, Law and Ethics. UNESCO Chair in Bioethics. Haifa. Israel, 2008. 129 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000162737>
15. *Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning*. Commission Staff Working Document Accompanying the Document. SWD/2018/014 final – 2018/08 (NLE). Brussels, 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD:2018:0014:FIN>
16. Reingold M. Secondary Students' Evolving Relationships and Connections with Israel. *The Social Studies*. 2022. Vol. 113, Issue 2. P. 53–67. URL: <https://doi.org/10.1080/00377996.2021.1954866>
17. Reingold R., Baratz L., Abuhatzira C. Conformity and Compliance as Moral Acts: The Case of Teachers in Jewish Religious State Schools in Israel. *International Journal of Education for Diversities*. 2013. Vol. 2. P. 41–61.
18. Sarid A. *A Dilemmatic Approach to Education*. Routledge, 2021. 166 p.
19. Sarid A. A theory of education. *Cambridge Journal of Education*. 2018. Vol. 48, Issue 4. P. 479–494. URL: <https://doi.org/10.1080/0305764X.2017.1356267>
20. Sarid A. *Moral and character education in the Israeli curriculum*. Review invited by the Israeli Initiative for Applied Research in Education [in Hebrew]. 2012. URL: <https://education.academy.ac.il/Uploads/BackgroundMaterials/Hebrew/Review-21th-Moral-Education.pdf>
21. Sarid A., Goldman D. A Value-Based Framework Connecting Environmental Citizenship and Change Agents for Sustainability – Implications for Education for Environmental Citizenship. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, Issue 8. Art. 4338. URL: <https://doi.org/10.3390/su13084338>
22. Siarova H., Sternadel D., Mašidlauskaitė R. *Assessment practices for 21st century learning: review of evidence*. NESET II report. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. 90 p. URL: <https://doi.org/10.2766/71491>
23. Volansky A. One Hundred Years of Educational Reform in Israel: An Overview. *The Three Waves of Reform in the World of Education 1918 – 2018*. Singapore : Springer, 2023. P. 423–436. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-5771-0_21
24. Weinreb A. R. *Teaching Israel Studies: Global, Virtual, and Ethnographic Approaches to Active Learning*. Palgrave Macmillan Cham : Springer Nature Switzerland AG., 2022. 282 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-16915-1>

References

1. Baratz L. Israeli teacher trainees' perceptions of the term moral resilience. *Journal for Multicultural Education*. 2015. Vol. 9, Issue 3. P. 193–206. URL: <https://doi.org/10.1108/JME-12-2014-0041>
2. Cefai C., Bartolo P. A., Cavioni V., Downes P. *Strengthening Social and Emotional Education as a core curricular area across the EU: A review of the International Evidence*. NESET II report. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2018. 142 p. URL: <https://doi.org/10.2766/664439>
3. Chazan B. *Principles and Pedagogies in Jewish Education*. Palgrave Macmillan Cham : Springer Nature Switzerland AG., 2022. 103 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83925-3>
4. Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for LifeLong Learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*. 2018. 13 p. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7)
5. *Educating for a Society of Culture and Knowledge: Changes in the 21st Century and their Implications* / Eds. O. Brandes & E. Strauss. Jerusalem : The Israel Academy of Sciences and Humanities, 2013. 64 p. URL: <http://yozma.mpage.co.il/SystemFiles/23178.pdf>
6. Fisher Y. Exploration of values: Israeli teachers' professional ethics. *Social Psychology of Education*. 2013. Vol. 16. P. 297–315. URL: <https://doi.org/10.1007/s11218-013-9211-0>
7. Glanz J. *The Ethics of Exclusion: Pedagogical, Curricular, Leadership, and Moral Imperatives for Inclusive Practice in Jewish Schools*: monograph. New York : Yeshiva University, 2007. 49 p. URL: https://www.yu.edu/sites/default/files/legacy/uploadedFiles/Academics/Graduate/Azrieli_Graduate_School/Research_and_Publications/Glanz%20EDITED.pdf
8. *Guidelines to Revise the System of Education Indicators in Israel: Summary, Conclusions and Recommendations* / Eds. M. Justman, G. Bukobza, By the Committee to Revise the System of Education Indicators in Israel. Jerusalem : Israel Academy of Sciences and Humanities, 2010. 69 p. URL: <http://yozma.mpage.co.il/SystemFiles/23161.pdf>
9. Gurstein B., Schwartz D. Unique Schools in Israel. *Education and Law* / Eds. D. Schwartz, D. Galily & B. Gurstein. Publishing Complex UNWE Sofia, 2019. P. 100–121.
10. Halperin E., Bar-Tal D. Democratic Values and Education for Democracy in the State of Israel. *Democracy and Security*. 2006. Vol. 2, Issue 2. P. 169–200. URL: <https://doi.org/10.1080/17419160600954441>

11. Heng M. A., Blau I., Fulmer G. W., Bi X., Pereira A. (2017). Adolescents finding purpose: Comparing purpose and life satisfaction in the context of Singaporean and Israeli moral education. *Journal of Moral Education*. 2017. Vol. 46, Issue 3: Youth purpose around the world. P. 308–322. URL: <https://doi.org/10.1080/03057240.2017.1345724>
12. Lohvitytska L., Rozsokha A., Azman C. Can Moral Values be Formed without Influencing the Development of an Individual's Worldview? *Philosophy and Cosmology*. 2022. Vol. 28. P. 73–92. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/28/7>
13. Lohvitytska L., Rozsokha A., Azman C. Nature of Moral Philosophy in the Human Universe: Retrospective Analysis and Modern Paradigms. *Philosophy and Cosmology*. 2021. Vol. 26. P. 100–113. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/26/8>
14. Macer D. R. J. *Moral games for teaching bioethics*. University of Haifa (Israel). International Centre for Health, Law and Ethics. UNESCO Chair in Bioethics. Haifa. Israel, 2008. 129 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000162737>
15. *Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning*. Commission Staff Working Document Accompanying the Document. SWD/2018/014 final – 2018/08 (NLE). Brussels, 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD:2018:0014:FIN>
16. Reingold M. Secondary Students' Evolving Relationships and Connections with Israel. *The Social Studies*. 2022. Vol. 113, Issue 2. P. 53–67. URL: <https://doi.org/10.1080/00377996.2021.1954866>
17. Reingold R., Baratz L., Abuhatzira C. Conformity and Compliance as Moral Acts: The Case of Teachers in Jewish Religious State Schools in Israel. *International Journal of Education for Diversities*. 2013. Vol. 2. P. 41–61.
18. Sarid A. *A Dilemmatic Approach to Education*. Routledge, 2021. 166 p.
19. Sarid A. A theory of education. *Cambridge Journal of Education*. 2018. Vol. 48, Issue 4. P. 479–494. URL: <https://doi.org/10.1080/0305764X.2017.1356267>
20. Sarid A. *Moral and character education in the Israeli curriculum*. Review invited by the Israeli Initiative for Applied Research in Education [in Hebrew]. 2012. URL: <https://education.academy.ac.il/Uploads/BackgroundMaterials/Hebrew/Review-21th-Moral-Education.pdf>
21. Sarid A., Goldman D. A Value-Based Framework Connecting Environmental Citizenship and Change Agents for Sustainability – Implications for Education for Environmental Citizenship. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, Issue 8. Art. 4338. URL: <https://doi.org/10.3390/su13084338>
22. Siarova H., Sternadel D., Mašidlauskaitė R. *Assessment practices for 21st century learning: review of evidence*. NESET II report. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. 90 p. URL: <https://doi.org/10.2766/71491>
23. Volansky A. One Hundred Years of Educational Reform in Israel: An Overview. *The Three Waves of Reform in the World of Education 1918 – 2018*. Singapore : Springer, 2023. P. 423–436. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-5771-0_21
24. Weinreb A. R. *Teaching Israel Studies: Global, Virtual, and Ethnographic Approaches to Active Learning*. Palgrave Macmillan Cham : Springer Nature Switzerland AG., 2022. 282 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-16915-1>